

שבילי נהר דעה

הגאון הרב יעקב רוזנטל שליט"א - ראש ישיבת הגר"א ואב"ד חיפה
מח"ס "משנת יעקב" על הרמב"ם

דין גנב וגזלן*

חיוב תשלומי גנב גם מדין מזיק

הגמ' (ב"ק ד.) אומרת: "מידי דהוה אעבד ואמה אע"ג דכוונתן להזיק ... אמר רב אשי אטו עבד ואמה לאו טעמא רבה אית בהו, שמא יקניטנו רבו וילך וידליק גדישו של חברו, ונמצא זה מחייב את רבו מאה מנה בכל יום".
רש"י אומר, שדין עבד ואמה הוא לקמן בהחובל (פז.): "העבד והאשה פגיעתן רעה ... הם שחבלו באחרים פטורים".

התוס' חולק ואומר: "דקאי אמתניתין דסוף מסכת ידים (פ"ד מ"ז), וטעמא משום שמא יקניטו רבו דבסמוך מפורש התם".

במשנה בידיים מדובר על נזיקין, שעבד ואמה שהזיקו פטורים.

הרמב"ם אינו מביא דין זה בהלכות נזקי ממון אלא בהלכות גניבה, וז"ל (פ"א ה"ט): "העבד שגנב פטור מן הכפל, ובעליו פטורין, שאין אדם חייב על נזקי עבדיו אע"פ שהן ממון, מפני שיש בהם דעת ואינו יכול לשמרן, שאם יכעיסנו רבו ילך וידליק גדיש באלף דינר, וכיו"ב משאר נזקין. נשתחרר העבד חייב לשלם את הכפל". וכותב המגיד משנה: "משנה פרק אחרון דידיים, והביאה בסוגיה פרק ארבעה אבות (ד.)". משמע שאילולא הטעם של "שמא יקניטנו רבו", היינו מחייבים את הבעלים על גניבת העבד. וצ"ע, היכן יש חיוב כזה? בשלמא נזיקין יש דין "ושמירתן עליך", שצריך לשמור את העבד כמו שצריך לשמור את הבהמה, אבל למה בגניבה יהיה חייב? ועוד קשה - אצלנו בגמ' וכן במסכת ידים איירי בנזיקין, ומדוע הרמב"ם מביא זאת בהלכות גניבה ולא בהלכות נזקי ממון?

אומר הגר"ח בחידושו על הרמב"ם (גזילה ואבידה פ"ט ה"א), שמוכת בדעת הרמב"ם שחיוב תשלומין בגניבה וגזילה הוא ג"כ מדין מזיק, וכל גניבה הוה ג"כ מעשה נזק ככל נזק.

בחיובי גניבה מלבד הא דמחויבים להשיב הגניבה מחמת קנייני הגניבה וזה חיובא דרמי על הגונב ולא שייך בזה כלל דין "ושמירתן עליך", איכא נמי חיוב תשלומין מצד מזיק, ושייך לחייב תשלומי הגניבה מדין "ושמירתן עליך", ורק משום שעבד ואמה בני דעה ושמא יקניטנו רבו - פטור.

וזה מה שחידש הרמב"ם בזה שכתב האי דינא בהלכות גניבה, לאשמועינן היא גופא, שבגניבה וגזילה יש בהם דין נזיקין.

*. שיעור לתלמידי הישיבה. סוכם ע"י עדיאל כנרת, והוגה ע"י הרב שליט"א.

ולכן יש לומר, שמה שכתב הרמב"ם שעבד שגנב פטור מן הכפל ובעליו פטורים משום שמא יקניטנו רבו - עיקר הטעם הוא לפטור הבעלים אף מקרו, אבל כפל בודאי שאין לחייב את הבעלים, דהם לא גנבו, ומדין "שמירתן עליך" אין לו דין גנב, אלא חיוב מזיק הוא.

ונפק"מ - קיי"ל קרקע אינה נגזלת. הגמ' בסוף ב"ק (ק"ז): אומרת: "ית"ר הגוזל שדה מחבירו ושטפה נהר ... חכמים אומרים אומר לו הרי שלך לפניך". מה הדין בגזל עבד ומת אצלו? לכאורה עבדים אינם נגזלים? בכ"ז חייב על העבד, דשונה עבד מקרקע. בקרקע אין כלל מעשה גזילה, משא"כ בעבד דיש מעשה גזילה, ולכן על אף שאין דיני גזילה בעבד, דעבדים אינם נגזלים, אבל בכ"ז חייב על העבד מצד הלכות מזיק (במה שגזל הזיק לבעלים).

בגניבה - יש דיני גניבה - חיוב כפל, חייב באחריות וכו'. על עבד אין דיני גזילה וגניבה, אבל חיובי ממון יש - מצד הלכות מזיק (עיי"ש בגר"ח על דעת הראב"ד).

המשנה בתחילת הכונס אומרת: "הוציאוה ליסטים - לסטים חייבים". שואלת הגמ' (נו:): "פשיטא, כיון דאפקוה קיימא לה ברשותיהו לכל מילי", הגנב אחראי על נזקה. רש"י אומר: "איכא משיכה ושינוי רשות, דהוי קנויה לכל מילי" (קנייני גניבה). התוס' (ד"ה פשיטא) אומר: "דסברא הוא דגזלן נכנס תחת הבעלים. דכיון שהוציא מרשות בעלים שהיו חייבים בשמירתה, ואין הבעלים יכולים לשומרה לפי שנגזלה מהם, יש על הגזלן לשומרה, דלענין נזיקין אקרו בעלים כל מי שבידו לשומרה".

אומר הירושלמי: "הוציאוה ליסטים - הליסטים חייבים. אי"ר הושעיא כשהוציאוה לגזלה, אבל אם הוציאוה לאבדה - הליסטים פטורים". אומר אבן האזל (נזק"מ פ"א ה"א אותיות ד, ה) דהא דפטורים כשנטלה ע"מ לאבדה היינו במה שהזיקה הבהמה לאחרים, אבל בגוף הבהמה (אם נאבדה) חייב. למרות שלא התכוון לקנותה, בכ"ז חייב עליה מדין מזיק. יש בגזלן חיובים גם מדין מזיק.

אם לקח את הבהמה בשבילו - יש לו דין גנב וקנייני גניבה, וחייב גם על הנזקין שהבהמה עושה. אבל לקחה ע"מ לאבדה - אין לו בה קנייני גניבה, ולכן פטור על נזקה (דלענין להתחייב על נזקה בעיני שתהיה ברשותו, ובהוציאוה לאבדה ולא כיון לזכות בה - אין לו בה קנייני גניבה ופטור), ובכ"ז חייב על הבהמה מדין מזיק.

א"כ חיוב התשלומין שבגנב עבור מעשה הגניבה - מדין מזיק. (לשון הרמב"ם "העבד שגנב פטור מן הכפלי" - קצת צ"ע. הרי כשנשתחרר חייב בכפל, אז בעבודתו אין זה פטור, אלא שאין לו ממה לשלם, וגם קרן אין לו).

איסור גניבה ואיסור גזילה

ברמב"ם יש "הלכות גניבה", ואח"כ הלכות "גזילה ואבידה". וצ"ע איזה סדר זה? לכאורה הו"ל לכתוב הלכות גניבה וגזילה ביחד, והלכות אבידה לחוד (בשו"ע יש הלכות גניבה, הלכות גזילה, הלכות אבידה - כ"א לחוד)?

שבילי נהר דעה

הגמ' ב"ק (כז:) מביאה בסוגית "עביד איניש דינא לנפשיה": "בן בג בג אומר אל תכנס לחצר חבירך ליטול את שלך שלא ברשות, שמא תראה עליו כגנב, אלא שבור את שיניו, ואמור לו שלי אני נוטלי". כלומר אסור לגנוב את שלך מהגנב.

אומר המנח"ח (מצוה רכד) שהחינוך והרמב"ם לא הביאו דין זה, כיון דרבנן פליגי עליה כמבואר בגמ' (כח.), "אך הסמ"ג בל"ת (קנה) מביא ג"כ דין זה בשם בן בג בג, ונראה דפסק כוותיה. ונראה מדבריו **דהוא מן התורה, דנכלל בלאו**".

הסמ"ג מחדש שלשבור את שיניו מותר, אבל ללכת בדרך גניבה ליטול את שלו אסור מהתורה "לא תגנובו". ולא רק זה, אלא שהמנח"ח אומר שצריך ללקות ע"ז. דבשלמא הגונב מהשני אינו לוקה דהוי לאו הניתן לתשלומין, אבל אם גונב את שלו דזה לא ניתן לתשלומין דשלו הוא נוטל - צריך שילקה ע"ז.

בהמשך כותב המנח"ח: "אך נראה לי דאף לסוברים גזילת גוי מדרבנן, מ"מ גניבת גוי אפשר דמן התורה אסור". מדוע? אומר המנח"ח, שהגמ' (ב"מ סא:) אומרת שאסור מן התורה לגנוב ע"מ להחזיר או ע"מ למיקט, (לצערך לשעה אחת). וכיון שאסור גם ע"מ למיקט, ולסמ"ג אסור לגנוב מן התורה אף את שלו "מזה נראה דהתורה לא אסרה זה מדין ממון לבד, רק המידה הגרועה הזאת בעצמה התורה אסרה. א"כ בשלמא גזל דהוא רק דהתורה אסרה ממון חבירו, א"כ אפשר דשל גוי לא אסרה, כי הממון שלו הפקר לאותם שיטות. אבל גניבה דאף שלו אסור לגנוב כדי שלא ילמוד מידה הגרועה הזאת, א"כ אף מגוי אסור כדי שלא ירגיל בזה, ועל זה הקפידה התורה".

א"כ יש חילוק בין גניבה וגזילה. בגזילה האיסור הוא מצד הממון של חברו. ובגניבה האיסור הוא עצם מעשה הגניבה.

הגמ' בב"מ (סא:) אומרת: "לא תגנוב (הגר"א גורס "לא תגנובו" דקאי על גניבת ממון) ע"מ למיקט, לא תגנוב ע"מ לשלם תשלומי כפלי". רש"י (ד"ה על מנת) מסביר את הדין השני: "שרוצה לההנותו, ויודע בו שלא יקבל". על אף שמתכוין לטובת חברו - אסורה הגניבה, דעצם מעשה הגניבה הוא האיסור דהוא מידה רעה. וכן אסור לגנוב דעת הבריות (אפי' גוי), דעצם התרמית הזו אסורה מבחינה מוסרית.

יש ששואלים - האם מותר לגזול ע"מ למיקט? למנח"ח יהיה מותר. דרק בגניבה מעשה הגניבה אסור, משא"כ בגזילה שהאיסור הוא לקיחת ממון מחבירו.

הגר"ח מוולוז'ין בשו"ת חוט המשולש (חלק הגר"ח סימן יז מג-ב ד"ה ומה) מחזק את החילוק בין גניבה לגזילה מלשון הרמב"ם. הרמב"ם כותב בפ"א מהלכות גזילה בהלכה א': "כל הגוזל את חברו שווה פרוטה עובר בלא תעשה שנאמר לא תגזול". ובהלכה ב' כותב הרמב"ם: "ואסור לגזול כל שהוא דין תורה. אפילו גוי עובד ע"ז אסור לגזלו או לעשקו". בתחילה כותב "את חברו" ואח"כ גם גוי - עיקר הלאו קאי על חברו.

ובפ"א מהלכות גניבה כותב הרמב"ם בהלכה א': "כל הגונב ממון משהו פרוטה ולמעלה עובר על ל"ת שנאמר לא תגנובו". ובהמשך ההלכה כותב: "ואחד הגונב

ממון ישראל או הגונב ממון גוי עובד ע"ז ואחד הגונב את הגדול או את הקטן" - הלאו קאי גם על הגוי.

אומר הגר"ח: בגניבה - האיסור הוא מעשה הגניבה, ולכן גם של גוי אסור. בגזילה - האיסור הוא לקיחת ממון מהשני, ולכן בגוי שממונו הפקר אין עיקר האיסור קאי עליו.

והסברא דגניבה חמורה - דגניבה פחות ישר, שכשאתה לוקח מהשני אתה גוזל בפרהסיא, אבל ללכת לגנוב בסתר - פחות ישר, ולכן עצם המעשה אסור. ולכן כפל יש רק בגנב ולא בגזלן.

המנח"ח שואל - אם מעשה הגניבה אסור, אז שגם בפחות משהו פרוטה יעבור על הלאו דמרגיל עצמו בזה? בשלמא אם האיסור הוא מצד לקיחת ממון מחבירו - פחות משהו פרוטה אינו ממון, אבל אם מעשה הגניבה אסור, מאי שנא? הרמב"ם בהלכות גניבה (שם) כותב: "כל הגונב ממון משהו פרוטה ולמעלה עובר על ל"ת", ובהלכה ב': "אסור לגנוב כל שהוא דין תורה". ואומר המגיד המשנה ש"דין פחות משו"פ בממון כדין חצי שיעור באיסורין".

ובהלכות גזילה כותב הרמב"ם: "כל הגוזל את חבירו שוה פרוטה עובר בלא תעשה", ובהלכה ב': "ואסור לגזול כל שהוא דין תורה". ואומר המ"מ: "זה מתברר בסוגיה דארבע מיתות (נז). ... דקפדי ביה ...", אסור מצד קפידה וצער. בהלכות גזילה לא כתב המ"מ שאסור פחות משו"פ מצד חצי שיעור. מדוע? כי בגניבה האיסור הוא מעשה הגניבה, ולזה יש דין של שיעורים. אבל בגזילה האיסור מצד לקיחת ממון חבירו, לכן אין שם דין שיעורים, ולכן כתב שהאיסור הוא מצד שקפדי וצער.

נשאלה שאלה בבריסק - אחד שגונב שור ששוה הרבה פרוטות - כמה פעמים עובר על "לא תגנובו"?

נראה שיש חילוק בין גניבה לגזילה. בגזילה שהאיסור מצד ממון חבירו - אם לקח הרבה ממון - יש הרבה "לא תגזול". בגניבה שמעשה הגניבה אסור - אי"כ זה מעשה גניבה אחד, ועובר רק פעם אחת על הלאו של "לא תגנובו".

ויש לדייק זאת ברמב"ם: בהלכות גניבה כתב "כל הגונב ממון משהו פרוטה ולמעלה עובר על לא תעשה". ובהלכות גזילה כתב "כל הגוזל את חבירו שוה פרוטה עובר בלא תעשה". לא כתב בגזילה "משו"פ ולמעלה". בגזילה האיסור הוא לקיחת הממון, וכל שוה פרוטה זה "לא תגזול". ובגניבה האיסור הוא מעשה הגניבה, "משהו פרוטה ולמעלה" זה איסור אחד.

עפ"י חילוק זה בין גניבה וגזילה ניתן לומר, שלכן הרמב"ם כתב הלכות גניבה לחוד, והלכות גזילה ואבידה ביחד. כי גניבה לא שייך לגזילה. גניבה זה הלכות מיוחדות.

שבילי נהר דעה

גזילה - מצד ממון חבירו, וכן אבידה - להחזיר ממון חבירו - ממון השני גורם לו. אבל גניבה עצם מעשה גניבה אסור.

גם בצורת התשלומין יש חילוק בין גניבה לגזילה. הרמב"ם בהלכות גזילה (פ"א ה"א) כותב: "ואין לוקין על לאו זה, שהרי הכתוב נתקו לעשה שאם גזל חייב להחזיר שנאמר **והשיב** את הגזילה אשר גזל זו מצות עשה. ואפילו שרף הגזילה אינו לוקה, שהרי הוא חייב לשלם דמיה, וכל לאו שניתן לתשלומין אין לוקין עליו". בגזילה יש עשה "והשיב" (וכן באבידה יש דין השבה). ובהלכות גניבה (פ"א ה"א) כותב הרמב"ם: "ואין לוקין על לאו זה, שהרי ניתן לתשלומין, שהגנב חייבה אותו תורה לשלם". בגניבה יש דין תשלומין, אבל אין עשה של "והשיב".

ישנו דין "הגוזל חמץ, ועבר עליו הפסח, אומר לו הרי שלך לפניך" (ב"ק סו.). מה הדין בגנב חמץ - האם ג"כ יכול לומר לו הרי שלך לפניך?
התוספתא (ב"ק פ"י, ב) אומרת: "גזל חמץ ועבר עליו הפסח ... אומר הרי שלך לפניך ... זה הכלל כל גזילה שהיא בעינה, ולא שינה אותה מברייתה אומר לו הרי שלך לפניך. ואם שינה אותה מברייתה משלם כשעת הגזילה. והגנב לעולם משלם כשעת הגניבה" (וכ"כ הירושלמי פ"ט הל"א).

המפרשים מתלבטים בהסבר התוספתא. דלמה לגנב יהיה דין שונה מגזולן?
הרב אברמסקי זצ"ל מסביר שהתשלום המיוחד של הגנב דהיינו הכפל - לעולם משלם כשעת הגניבה. דעל כפל לא שייך "הרי שלך לפניך", דהכפל אינו בעין. אולם ניתן לומר הסבר אחר, שבגנב אין דין של "הגוזל חמץ ועבר עליו הפסח אומר לו הרי שלך לפניך". ומדוע? מפני שבגזילה יש דין "והשיב את הגזילה", ואם נשאר אותו דבר ולא השתנה - קיים את "והשיב". אולם בגנב אין דין "והשיב" אלא דין תשלומין, ואם אדם משלם דבר שלא שווה אין זה תשלומין. בגנב יש רק דין תשלומין, וזה רק בדבר ששווה.

אדם שגוזל חמץ ועבר עליו הפסח - יש דין "והשיב". אבל בגניבה שאין דין "והשיב" אלא שצריך לשלם - כיון שהחמץ הוא איסור הנאה אין זה תשלומין.
ובכיוון הזה כותב התוס' רי"ד, אך קצת שונה. הגמ' בב"ק (סה.) אומרת: "אמר רב קרן כעין שגנב ... מאי טעמא דרב אמר קרא גניבה וחיים, אמאי קאמר רחמנא חיים בגניבה אחייה לקרן כעין שגנב". ופירש רש"י (סד: ד"ה אחייה): "החיייהו לקרן של גניבה שיהיה שלם".

אומר התוס' רי"ד, שיש חידוש בדברי רב לגבי קרן. שבעוד שבגזילה כאשר החפץ נמצא בעין אפשר להחזירו כמות שהוא למרות שאיבד מערכו, בגניבה החמירה תורה להצריכו להחזיר את הקרן כערכה בעת הגניבה, ואינו יכול לומר "הרי שלך לפניך" (וזה הסבר התוספתא והירושלמי). וז"ל: "ונמצא שיש חומר בגניבה מדגזילה. שאילו בגזילה אם הוא בעין אומר לו הרי שלך לפניך. ובגניבה אע"ג דהוא

בעין אמרינן אחייה לקרן כעין שגנב ... וה"ג בירושלמי בריש הגוזל עצים: זה הכלל שהיה רבי יעקב אומר כל גזילה שהיא קיימת בעינא ולא נשתנית מברייתו אומר לו הרי שלך לפניך, והגנב לעולם משלם כשעת הגניבה".

וא"כ, יש הבדלים בין הלכות גניבה להלכות גזילה, הן ביחס לכמויות התשלומין, הן ביחס לצורת התשלומין והן בעצם גדר האיסור, ולכן הרמב"ם הפריד ביניהם בהלכות.

הוספה בסוף השיעור

ללשון הרמב"ם ולמיקום ההלכות ברמב"ם יש סדר נפלא, והכל מדויק ומסודר. יש לזה מאות דוגמאות. נביא שתי דוגמאות:

א. יש סיפור מהגר"ח מבריסק. לפי ההלכה - אם יש שני מתים לייע בעיר אחת - צריך לקבור ראשון את מי שמת קודם. היה כזה מקרה, והחברא קדישא קברה תחילה את המת השני. באו הבנים לפני הגר"ח להתלונן. אמר להם הגר"ח, שיביאו לו את הרמב"ם הלכות שמחות (אבלות). הסתכל ברמב"ם, ואמר שזה לא שייך להם. מה ראה הגר"ח ברמב"ם? הגר"ח הסתפק: מדוע צריך לקבור תחילה את המת הראשון? אם משום **כבוד המת** (שמונח יותר זמן ללא קבורה), אז הרמב"ם היה צריך להביא דין זה בהלכות אבלות, ולא מצא הגר"ח דין זה שם. מוכח שזה לא מצד כבוד המת, אלא מצד **"שאין מעבירין על המצוות"**, "ומצוה הבאה לידך אל תחמיצנה".

אם זה משום כבוד המת אז זה שייך לבנים - ביזוי אביהם, ואם זה מצד "שאין מעבירין על המצוות" זה שייך לרב ולא שייך לירשים. א"כ הגר"ח למד מזה שהרמב"ם לא מביא דין זה בהלכות מסוימות - סימן שזה לא שייך להלכות אלו.

ב. לאבל אסור להניח תפילין ביום הראשון מדאורייתא: האם זה **דין בהלכות תפילין** דלא הוי כבוד התפילין (רש"י בכתובות ו: "ואבל מעולל בעפר קרנו וראשו, ואין זה פאר לתפילין"), או דהוי **דין בהלכות אבלות** (רש"י בסוכה כה: ד"ה שנאמר: "ואבל לאו בר פאר הוא, וכשמתפאר מראה בעצמו שאינו אבל")? ברש"י יש סתירה. הרמב"ם מביא דין זה בהלכות שמחות (פ"ד הי"ט), ומשמע שם דהוי דין בהלכות אבלות (עי"ש). השו"ע מביא דין זה בשני המקומות (או"ח לח, יו"ד שכח).

וי"ל נפק"מ: יש מחלוקת לגבי יום השני לפני הנץ החמה - האם אסור לאבל להניח תפילין. כה"ח (או"ח סימן לח) כתב שיש להקל, דהלכה כדברי המיקל באבלות. אבל אם זה דין בהלכות תפילין - צריך להחמיר, ולא שייך בזה הלכה כדברי המיקל באבלות (ועי"ע משנת יעקב הלכות תפילין עמ' רמ - רמא).